

Jovan Babić

MEĐUNARODNE EKONOMSKE SANKCIJE - ETIČKA ANALIZA *

[Objavljeno u *Secesija, tranziciona prava, i pomirenje*, prir. sa P. Bojanićem, Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 137-154.]

30. maja 1992. godine, rezolucijom Saveta bezbednosti UN uvedena je opšta blokada¹ celokupne trgovine, svih naučnih, kulturnih i sportskih veza sa

* Prvobitna verzija ovog teksta objavljena je pod naslovom „Sankcije UN -- jedna etička analiza“, u časopisu *Sociološki pregled* 3/1997, str. 297-304, i preštampana u knjizi *Ekonomske sankcije UN: Usporedna analiza i slučaj Jugoslavije*, priredili M. Prokopijević i J. Teokarević, Institut za evropske studije, Beograd 1998, str. 191-202. Nešto proširena i unekoliko preradjena američka verzija tog teksta, uradjena u saradnji sa Aleksandrom Jokićem, objavljena je zatim, pod naslovom "The Ethics of International Sanctions: The Case of Yugoslavia", u časopisu *Fletcher Forum of World Affairs Journal*, Vol. 4. no. 1. Spring 2000, pp. 87-101 i u celini preštampana u: *Guild Practitioner*, Vol. 57, no. 2 (Spring 2000), pp. 107-119. Poslednji odeljak ove verzije, opremljen za nezavisno publikovanje, izašao je u časopisu *International Peacekeeping*, Vol. 9, no. 4/2002. Veći deo tog materijala, u povratnom prevodu Milana Brdara, objavljen je takodje u knjizi Aleksandra Jokića *Gde se krije greška?*, 2005. godine. [Greškom koja je nastala u tehničkoj pripremi za štampanje ova fusnota je izostavljena u knjizi *Secesija, tranziciona pravda i pomirenje*, Službeni glasnik 2009; umesto toga uz ovaj tekst je, na str. 137, ponovljena fusnota sa str. 81 koja je, ispravno, išla uz moj tekst o secesiji.]

Srbijom i Crnom Gorom². Te sankcije su od početka pretendovale na to da imaju moralno pokriće. Nema sumnje da su te sankcije posedovale razne vanmoralne vrednosti, počev od političkih i ekonomskih do vojnih i strateških. Ove vrednosti su se mogle videti kao poželjni učinak primene sankcija. U tom smislu glavno pitanje koje se postavlja jeste da li su sankcije efikasne, da li daju rezultat i da li je postizanje tog rezultata isplativo, ekonomski, politički, vojno, strateški, i za koga je to vredno. Sa etičkog stanovišta, međutim, pitanje koje se javlja jeste dvostruko: prvo, da li su sankcije od početka zaista imale moralno *opravdanje* na koje su pretendovale (i koje su im mnogi pripisivali) i, drugo, koje su moralno relevantne *učinke* sankcije stvarno proizvele. Teza ove glave je da se odgovor na prvo pitanje pribavlja odgovorom na drugo pitanje, pa ćemo zato pokušati da opisom učinaka koje su sankcije imale, a za koje je takođe bilo racionalno pretpostaviti da će ih imati, tj. da se to moglo unapred znati, pokaže moralna opravdanost ili neopravdanost sankcija. Videćemo da je deo negativnih vrednosti koje su sankcije imale proizlazio upravo iz ove pretpostavke o opštoj i načelnoj opravdanosti sankcija. Ove negativne vrednosti su pogađale ne samo one koji su

¹ Ova *blokada* je bila koncipirana aktivno, kao direktno *sprečavanje* pomenutih aktivnosti sa bilo kim, i sa trećim stranama, a ne pasivno, kao uzdržavanje od tih aktivnosti od strane uvodioca sankcija, što bi bilo pasivno kažnjavanje uskraćivanjem beneficija koje se izmiču kroz ovo uzdržavanje i takođe moglo imati učinka na proizvodnju željene promene ali bez direktne konfrontacije. U tom smislu to nije bio bojkot, postupak koji bi bilo lakše opravdati sa liberalnog stanovišta, već je od početka imao oblik opsade.

² Ova anticipacija promene imena države, promene koja će se desiti celu deceniju kasnije, je svakako zanimljiva. U tom trenutku termin “Jugoslavija” je još uvek figurisao kao zvanični naziv države koja se stavlja pod sankcije.

bili stavljeni pod sankcije nego su, kao takve tj. u moralnom smislu, pogađale i one koji su sankcije uveli i/li primenjivali.

Pretpostavka o načelnoj moralnoj opravdanosti za uvođenje sankcija proizlazi iz jedne druge pretpostavke – pretpostavke da ne samo da postoje ciljevi koji to opravdavaju već nam je na raspolaganju i pravilo – opisano u odgovarajućoj *istinitoj* političkoj doktrini – koje na validan način opisuje primenu sredstava za postizanje tih ciljeva. Uzevši u obzir dalekosežnost delovanja sankcija, kao jednog veoma jakog sredstva koje se u svom pojavnom obliku pokazuje kao oblik opsade, a opsada je u suštini jedan ratni postupak, opravdavački razlozi za sankcije su iste vrste kao i razlozi kojim se opravdava rat. Ne ulazeći ovde u nijanse teorije pravednog rata, ključni problem u opravdavanju ovakvih postupaka je teškoća koja mora da se detektuje u vezi sa pretpostavkom “istinitosti” političke doktrine koja stoji u osnovi ovog opravdavanja. To bi zahtevalo da možemo na osnovu opšteg opisa nekog principa i nekog stanja stvari izvesti traženo moralno opravdanje. Taj opis bi onda, po pretpostavci, uključivao princip liberalizma obogaćen sadržajima demokratije i ljudskih prava, i opis stanja stvari koje odudara od tog principa. Ali zahtev “istinitosti” sa kojim se ovde suočavamo pokazuje se veoma složenim, otkrivajući probleme na više nivoa.

Pre svega, odrediti neku političku doktrinu kao “istinitu” predstavlja politički i moralno opasan epistemološki projekat. Razlog za to je što nijedna politička doktrina ne može da se odredi kao konačno istinita nezavisno od naše odluke da je prihvatimo, pa konačna ocena o vrednosti te doktrine ne može da

odredi bilo koji skup ljudskih društvenih delatnosti *nezavisno* od te odluke. Kako vrednost konačnih ciljeva zavisi od prihvatanja, ali i od činjenice da je to prihvatanje bilo slobodno a ne nametnuto, to pretenzija na moralno opravdanje opsade, kao i rata, izgleda načelno sumnjiva. Ta pretenzija se zasniva na “očiglednosti” vrednosti nekog skupa ciljeva i doktrine koja te ciljeve opisuje kao vredne i kao element obaveznosti koji sledi iz ove pretpostavljene očiglednosti³, ali element odluke sadržan u konstitutivnosti prihvatanja u određivanju vrednosti ne može da se izbegne. Svest o ovom faktoru je osnov one minimalne moralne suzdržanosti koja nas jedina može spasiti inercije koja vodi u fundamentalizam i fanatizam: da su naši ciljevi vredni ne samo za nas nego da su i sveti i da se ne smeju stavljati u pitanje, odnosno da su validni i za druge.

Drugi nivo na kome se pojavljuje problem proizlazi iz prvog: proces određivanja nekog stanja stvari kao stanja koje *odudara* od načela iz koga po pretpostavci slede sva konačna opravdanja teško da može biti nezavistan od *sadržaja* vrednosti koje pokriva to načelo, što opet znači od onoga što je određeno odlukom šta je za onog ko odlučuje vredno, tumačeći da je to vredno za (sve) nas.

Treći problem je u određenju adekvatnosti i prihvatljivosti sredstava za postizanje cilja korekcije odudaranja tog neispravnog stanja stvari, i njegovo vraćanje u ispravni tok. Kao i u ratu, i ovde će se pojaviti parametri primerenosti, celishodnosti i proporcije, ali oni treba da se pokažu u opisu ne samo onoga što je krajnji učinak već i moralnoj ispravnosti procesa kojim se taj učinak postiže,

³ Ovaj element obaveznosti podrazumeva radikalnu redefiniciju pojma “odbrane”, isključujući iz domena legitimnosti odbrane neke ciljeve koji nisu u skladu sa podrazumevanim sadržajem ove (novouspostavljene) očiglednosti, zabrajujući da se neki politički ideali (npr. Jugoslavija) brane.

uključujući tu i opravdano zasnivanje ovlašćenja na postupke koji u toku tog procesa mogu biti moralno neispravni, štetni ili ponižavajući za sve učesnike u tom procesu (a naročito za njegove žrtve). U svetlu moralne fenomenologije koja se izlaže u ovom tekstu argumentisaćemo da sankcije imaju moralno rđave učinke, kao i da je moralna zasnovanost na njihovo uvođenje i izvođenje takođe epistemološki i moralno nejasna i sumnjiva.

Šest takvih negativnih moralnih učinaka biće predmet analize u ovom tekstu: 1) pojačana podložnost i osetljivost za manipulaciju, 2) paternalizam kao nerazdvojni sastojak sankcija, 3) snižavanje ili suspenzija moralnih i drugih vrednosnih kriterija i normi, kako “iznutra” tako i “napolju”, 4) opšti pad nivoa moralne svesti, 5) eskalacija nasilja, i 6) kontinuirano i arbitrarno redefinisavanje uslova za konačno skidanje sankcija.

Pojačana podložnost za manipulaciju. Kontekst kao i atmosfera opsade, koji karakterišu objavu i primenu sankcija, veoma su plodno tlo za različite oblike *manipulacija*. Zbog smanjenog protoka informacija lako je kontrolisati, selekcionisati i kanalisati puteve informacija, što, kad se tome doda značenjska inercija tako jakih vrednosnih reči kao što je reč "sankcije" (koja vrednosni smer *prima facie* upućuje u smeru jake osude i različitih vrsta opravdavanja koje tu osudu povlače) može dovesti do prilika da se lako i efikasno manipuliše informacijama, tumačenjima, prognozama, ocenama, stavovima i verovanjima ljudi. To otvara velike mogućnosti za prerusavanje različitih ciljeva i širenje raznih vrsta uticaja koji sa ciljevima sankcija imaju samo posrednu ako ikakvu

vezu. Utvrđivanje objektivne istine veoma je otežano i često sasvim onemogućeno. Planiranje se bazira na pretpostavkama koje su tačne samo utoliko što efikasno služe uspešnosti manipulacije. Medijske manipulacije, zasnovane na poluistinama i agresivnom repetitivnom i sistematski naglašeno pozitivnom ili negativnom izveštavanju, proizvode osećaj euforije ili rezignacije i očaja, sasvim u skladu sa opsadnom prirodom sankcija. Ukoliko se to radi bezobzirno, agresivno, sistematski, u velikim količinama u određenom periodu vremena ishod je stanje konfuzije i nereda koji sprečavaju ili onemogućavaju identifikovanje pravih vrednosti, vrednosti primerenih situaciji i ljudskim potrebama. Vanredno stanje i stanje uzbuđenosti zahtevaju posebnu osetljivost na potrebe trenutka i potrebe onih koji su u toj situaciji pogođeni na različite načine, ali umesto toga imamo sabiranje vrednovanja i postupanja u nekoliko pravaca, dva osnovna – odbrambeni i napadački – i nekoliko drugih koji po pravilu predstavljaju prerusene ciljeve onih koji u ovakvoj situaciji imaju ili vide svoju šansu. Na nacionalnom planu, potpuno kao u ratu, imamo stavljanje u pitanje osnovnih opštih ljudskih i nacionalnih pa i ličnih vrednosti, njihovo mešanje sa tekućim političkim ciljevima i ciljevima onih koji su u poziciji da mogu da vrše manipulaciju. Rezultat je rizik da se opšte pozitivne vrednosti potpuno izgube u poplavi parcijalnih, sumnjivih, nedovršenih, stranih, ideoloških i jednostranih vrednosti, i svođenja razuđene mreže društvenih vrednosti na osnovne vrednosti preživljavanja i očuvanja elementarnih uslova ličnog i nacionalnog dostojanstva.

Ali krajnji rezultat, za one koji su podvrgnuti i prošli sankcije, jeste dalekosežan iako takođe i nepredvidiv. Iako opsada neposredno učvršćuje *status*

quo ante i osećaj pripadnosti sa njim, i povećava društvenu homogenizaciju, ona posredno, iscrpljivanjem, osiromašivanjem, uslovljanjem i, naročito, stvaranjem određene slike o opsednutima kod onih "spolja" po inerciji proizvodi okamenjivanje negativnih stavova prema onima "unutra". Po toj istoj inerciji se ti vrednosni stavovi mogu zatim prelivati i "unutra" i imati manje ili više destruktivnu funkciju za očuvanje kohezije i spremnosti da se vrednosti koje se brane zaista i odbrane. Proces eskalacije koji nastaje poskupljuje ukupan društveni trošak socijalne kohezije i njenog očuvanja. Krstaška logika karakteristična za opravdanje sankcija pomera granicu mogućeg opravdanja za ono što čine oni koji sankcije primenjuju, podrazumevajući njihovo stalno pooštavanje. A teza sadržana u tom opravdavanju da je ono što se čini u interesu onih protiv kojih se sankcije uvode i primenjuju daje pogodno tle za dugoročne manipulacije koje proizvode drugu moralno relevantnu implikaciju - paternalizam - kao nešto opravdano slikom ("imidžom") onih "unutra" kao infantilnih, nekompetentnih bića niže vrste prema kojima se ne duguje poštovanje upravo zato što tom poštovanju na putu stoji njihovo vlastito dobro. To unosi atmosferu samoprezira, bezvoljnosti prema stvarnim mogućnostima svakodnevnog života i gorčine izražene u podcenjivanju prema svemu u zemlji uz istovremeno precenjivanje svega u spoljašnjem svetu. Bilo šta što vredi nalazi se "napolju", bilo kakva mogućnost za smisleni život je dislocirana na neko drugo mesto, bilo kakvi ciljevi koji bi se mogli postaviti gube svoju vrednost "unutra" i mogu da je povrate samo ako bi se postavili i realizovali "napolju". Sve što se ima i što se može gubi svoj normalni smisao i vrednost pa instrumenti društvene verifikacije

gube svoju efektivnost i postaju nestvarni (na primer, socijalno napredovanje u ključnim sferama života, politici i biznisu, dobija oznaku nečeg nečasnog i negativnog).

Pa ipak, uprkos ovom sveobuhvatnom osećaju bespomoćnosti i beznada, ili možda upravo zbog njega, bilo kakva uverljiva kritika postojećeg stanja postaje iluzorna i bez ikakvog izgleda na opšte prihvatanje. Otvara se ogromni prostor za kohezivne sile koje deluju slepo i mehanički. Manipulacija koja dolazi sa svih strana postaje apsolutno efikasna.

Paternalizam. Mogućnosti za manipulaciju koju otvaraju sankcije vodi u njihovu drugu moralno relevantnu implikaciju. To je paternalizam. Paternalizam je stanovište u kome se za drugoga uzima da nije u stanju da sam proceni šta je u njegovom najboljem ili pravom interesu, iz čega sledi da oni koji znaju bolje ("mi") imaju pravo ili da su čak dužni da odlučuju za njih, i da ih navedu, manipulacijom i prisilom ako informacija i poduka nisu dovoljne, da ako ne baš ostvare ono što će im doneti sreću a ono barem da stanu na tračnice koje vode u tom pravcu. Znamo da radikalne političke doktrine, kakva je na primer ona marksistička, polaze upravo od ovakve teze da mnogi, zapravo svi osim prosvećene i u tu vrstu znanja posvećene elite-avangarde, ne znaju i možda i ne mogu da znaju šta je "prava vrednost" i zašto se živi, radi čega ih je potrebno navesti ili naterati na "kolosek smisla". Paternalizam je u direktnoj suprotnosti sa načelom liberalizma u kome se polazi od jednakosti svih ljudi i pretpostavke da svako više vodi računa o svojim nego o tuđim interesima. Ali ni liberalizam,

barem onaj ne-kantovski, nije imun na ovakva iskušenja. Tako već kod "apostola liberalizma", Džona Stjuarta Mila, imamo da, iako liberalizam podrazumeva da je svako najbolji sudija svojih interesa, ipak "svako" ne podrazumeva baš *sve*.

Mil je u prvi mah strogi i dosledni liberal: "jedini cilj zbog kog čovečanstvo ima pravo da se meša u slobodu delatnosti bilo kog svog člana jeste odbrana. Jedina svrha u koju se s pravom može upotrebiti sila nad bilo kojim članom civilizovane zajednice, protiv njegove volje, jeste ta da se spreči da budu oštećeni drugi. Njegovo vlastito dobro, bilo fizičko ili moralno, nije dovoljno opravdanje. On ne može s pravom biti prisiljen da postupi na određeni način zato što će ga to učiniti sretnijim, ili zato što je to, po mišljenju drugih, mudro, ili čak ispravno. Jedino u onom delu koji se tiče drugih on je odgovoran društvu. U onom delu njegova ponašanja koji se tiče samo njega njegova nezavisnost je, naravno, apsolutna..."⁴ Ali određenje "člana civilizovane zajednice", na koje se svodi odredba "svako" iz teze o tome da je svako najbolji sudija svojih interesa, odnosi se samo na punoletna ljudska bića "u zrelosti svojih sposobnosti",⁵ i ne odnosi se na decu, ludake i one koji žive "u zaostalim društvenim prilikama". "Despotija je legitiman oblik vladavine nad varvarima, podrazumevajući da je cilj njihovo usavršavanje i da tim ciljem opravdana sredstva stvarno postižu svoj cilj".⁶

⁴ J. S Mill, *On Liberty*, u: J. S. Mill, *Utilitarianism, On Liberty, Essay on Bentham*, ed. by M. Warnosck, Collins/Fontana 1971, p. 135. Takođe Džon Stjuart Mil, *O slobodi*, Filip Višnjić, Beograd 1988, str. 43-44.

⁵*Ib.*

⁶*Ib.* p. 136. Naš prevod str. 44.

Ovakva teza povlači jednu paternalističku političku filozofiju koja može opravdati razne vrste u suštini kolonijalnih intervencija, ali ono što je ovde bitno jeste da se njome onima koji su "nezreli" uskraćuje sloboda, u svojim raznim vidovima od slobode kretanja i trgovanja do one koja povlači poštovanje i načelnu ravnopravnost mišljenja i stanovišta koja se iznose; neka stanovišta su privilegovana a neka otuda diskriminisana. Stavljanje u karantin je mogućnost koja kao logička implikacija pod određenim uslovima sledi iz ovakvog stanovišta. A ako se karantin još nazove zahtevnim i prestižnim terminom "sankcije" onda je otvoren put paternalizmu veoma visokog intenziteta.

Snižavanje moralnih kriterija. Treća zanimljiva moralna implikacija, često u vidu napuštanja čak i osnovnih principa vrednovanja u ime navodno još viših principa, jeste jedno opšte *snižavanje* moralnih kriterija i suspenzija mnogih normi, očekivanja pa i zakona. Gledano "iznutra" to može da se tumači kao oblik prilagođavanja novonastaloj nenormalnoj situaciji, spremnosti da se bez otpora prihvate i tolerišu teškoće u dužem vremenskom periodu, ali ovo opšte snižavanje kriterija vrednovanja ima moralno i u drugom pogledu rđave posledice, i "unutra" i "napolju", i kod opsednutih i kod opsedatelja, i kod onih koje sankcije pogađaju i onih koji ih uvode ili sprovode, što se pokazuje u prihvatanju nižih standarda vrednovanja od onih koji normalno važe. To je takođe jedan od pokazatelja da je opsada zapravo jedan ratni čin, taktički racionalan jer obećava maksimum profita uz minimum ulaganja: sa stanovišta opsedatelja omogućava snižavanje ili odlaganje ulaganja velikih napora i troškova koje bi neki direktni oblik akcije

podrazumevao, omogućava skrivanje krajnjih namera i, što je možda najvažnije, omogućava izbegavanje preuzimanja odgovornosti što bi u nekoj otvorenoj okupaciji ipak moralo na neki način da se uradi. Opsada je ratna delatnost sniženog intenziteta, ali svejedno ona podrazumeva snižavanje i redukciju opštih vrednosnih kriterija koji *normaliter* važe u društvu i faktičku suspenziju mnogih od njih. (Zapravo i rat se, kao jedna ljudska praksa i društvena pojava definiše preko suspenzije značajnog dela normalnih zakona, ne samo onih koji važe za odnose prema vani nego i onih koji se odnose na regulaciju unutra).⁷

Iako je svrha snižavanja vrednosnih kriterija i suspenzije mnogih normi i zakona prilagođavanje novonastaloj situaciji (ali samo sa stanovišta onih unutra, kod onih spolja to funkcioniše kao blanko dozvola da se rade stvari koje se inače ne rade) konačna posledica je zapravo snižena mogućnost prilagođavanja jer se opseg mogućih aktivnosti i promenâ drastično sužava. *Promene* koje mogu biti potrebne da bi se izvelo kvalitetno prilagođavanje u opsadi teško mogu ili uopšte ne mogu da se izvedu. Sankcije zamrzavaju *status quo*. Pošto funkcionišu kao oblik opsade, sankcije sprečavaju svaku značajniju promenu. U toku duga vremena primene sankcija prema Jugoslaviji postalo je jasno da su one bile jedan od osnovnih razloga što u tom periodu nije došlo do značajne političke i društvene promene. Ako je pospešivanje takve promene bilo među ciljevima sankcija, a bilo je barem na deklarativnom planu, onda je njihovo uvođenje bilo potpuno promašeno. I više od toga, sankcije su postojećem stanju dale status

⁷ O tome cf. moju studiju "Rat kao pojava i kao praksa", u knjizi *Moral i naše vreme*, Službeni glasnik, Beograd 2005, str. 157-173.

nedodirljivosti i nepromenljivosti koji u suštini parazitira na dijalektici koja postoji između promene i *status quo*-a, dijalektici koja *status quo*-u daje jedan *prima facie* praktički i moralni primat u odnosu na promene ali to pod sankcijama postaje jedno kontraproduktivno načelo skoro apsolutne nepromenljivosti. Ovo zahteva izvesno razjašnjenje.

Status quo, kao jedna svršena činjenica, opravdana činjenicom svog postojanja i pretpostavljenim postojanjem razloga koji su do tog stanja doveli u prošlosti, faktički uživa primat u odnosu na bilo koju moguću (ili samo zamišljenu) promenu. Bilo kakva promena zahteva opravdanje, dok sa očuvanjem *status quo*-a to nije slučaj. Njegovo opravdanje sadržano je u samoj činjenici da to *jeste* stanje stvari koje ne samo da postoji kao jedna činjenica u stvarnosti nego je i proizvedeno prethodnim odlukama koje su bile zasnovane u nekim svojim razlozima koji su u trenutku odlučivanja bili prihvaćeni kao odlučujući razlozi u procesu donošenja odluke. Ti razlozi su inkorporisali svrhu nastajanja, odnosno stvaranja tog stanja stvari, a čin njihovog prihvatanja je postao činjenica prihvaćenosti tih razloga, činjenica koja je tako ušla u inventar činjenica koje takođe postoje kao deo stvarnosti. Tako je postojeće stanje deo tekuće stvarnosti a razlozi koji su ga proizveli su ugrađeni u tu stvarnost, i oni latentno važe i dalje, kao legitimacija postojanja tog stanja. Da bi se ono, to stanje, promenilo, potrebno je navesti *nove* razloge koji pretenduju da budu *jači* od onih koji su bili u osnovi stvaranja postojećeg stanja. Dakle, između *status quo*-a i promene postoji određena *asimetrija*.

Međutim, ova logika moralne asimetrije između postojećeg stanja i neke, bilo koje, (zamišljene) promene stoji samo pod pretpostavkom da promena ima *prima facie* šansu na razmatranje. Ona se može pokazati kao irelevantna i samo zato što je nemoguća, ali to se ne može unapred znati. Promena takođe može, nakon adekvatnog ispitivanja razloga za i protiv, da se ispostavi kao nepoželjna ili preskupa, što će opet sačuvati postojeće stanje. Ali ona mora biti načelno moguća, odnosno razlozi za nju moraju da se uzimaju kao stvarni razlozi sa stvarnom motivacionom snagom, a ne samo kao predmet zamišljanja, maštanja ili priželjkivanja. Ako promena nije moguća ne zbog toga što je faktički nemoguća ili što razlozi za nju ne nadvladavaju razloge za *status quo ante*, već zato što se ti razlozi, u epistemološkom smislu možda privremeno kao u slučaju vanrednog stanja ili opsade, ne mogu uzimati kao relevantni i njihova razložna snaga ne može da se razmatra kao moguća osnova za odlučivanje, onda je *status quo* potpuno ukopan i zamrznut, i nema nikakve »dijalektike« između razloga za promenu i razloga protiv nje.

U takvoj situaciji teza o *prima facie* primatu postojećeg stanja gubi svoj smisao. Nema smisla da se ispituje opravdanost promene ako je promena apsolutno, ili skoro apsolutno, nemoguća. Ljudska interferencija dobija status prirodne nepremostive prirodne prepreke, i više nema slobode da se razlozi za uspostavljanje postojećeg stanja uopšte razmatraju. Postojeće stanje je izgubilo svoju *prima facie* prednost, umesto toga ono ima samo faktičku prednost koja opstaje možda samo zato što u vanrednom stanju nije primereno i dopušteno potezati *bilo kakve* razloge za promenu. Privid legitimacije postojeće stanje dobija

iz pretpostavke da će ti razlozi ipak dobiti svoju priliku jednom u nekoj neodređenoj budućnosti za koju se samo načelno uzima da će doći, kada vanredno stanje prođe i kada se sukob reši.

Stvarna mogućnost promene je međutim uslov legitimnosti postojećeg stanja: da je promena moguća ali se ne dešava, jer razlozi na osnovu kojih je uspostavljeno postojeće stanje (još uvek) imaju dovoljno snage da prevladaju razloge za promenu. Ako ove mogućnosti nema onda razlozi više nisu delatni kao razlozi, već nešto drugo odlučuje umesto njih. Vanrazložna snaga uslova za uspostavljanje kriterijuma vrednovanja kao i snaga samog takvog vrednovanja isključuje razloge za procenjivanje šta je bolje a šta nije jer je odluka već donesena. Ali, može se primetiti, ona je donesena i u svakoj (institucionalnoj) činjenici (ili skupu takvih činjenica) sadržanoj u bilo kojem postojećem stanju, zbog čega i imamo asimetriju između postojećeg stanja i moguće promene. Razlika je međutim u tome što je u normalnom (mirnodopskom) postojećem stanju kapacitet slobode da se artikulišu i potegnu novi razlozi sačuvana, kao i mogućnost da ti razlozi stvarno mogu nadvladati razloge za *status quo*. Ova stvarna mogućnost promene je uslov za mogućnost važenja razloga, u njoj je založena delatna moć razloga. Važenje razloga zahteva celo polje mogućnosti njihovog važenja, inače oni ne važe (nego nešto drugo važi umesto njih). Iz ovoga proizlazi da je u *promenama* sadržan pun normativni kapacitet sadržaja razloga, njihov maksimum, pa verovatno i njihov optimum, što znači da je svaki *status quo* nesavršen i nepotpun i da može da se popravlja. Moralna asimetrija između razloga za postojeće stanje i razloga za promenu, koja daje *prima facie* primat

postojećem stanju, odnosi se samo na činjenicu da su razlozi za postojeće stanje *već prihvaćeni i upotrebljeni* (u odlučivanju šta će biti slučaj), te da su oni u nekoj meri *verifikovani*, i da je stepen *neizvesnosti* u njihovoj validnosti i kvalitetu nešto niži nego kod razloga koji tek treba da se provere. Asimetrija ne isključuje promenu, samo joj stavlja jednu aksiološku prepreku koje ne bi bilo kada bi razlozi za promenu i razlozi za postojeće stanje bili potpuno ravnopravni, ali u tom slučaju ne bi bilo ničeg stabilnog i stalnog u svetu koji svoje postojanje artikuliše u protoku vremena koje potpuno otvara mogućnost za promene i razlike. Ono što asimetrija stvarno sadrži jeste zahtev *ozbiljnosti* kada je u pitanju promena, zahtev koji načelno nije aktualan u činjenici prihvatanja postojećeg stanja (ali je trebalo da je bio prisutan u činu odluke da se to stanje napravi). Činjenica prihvatanja postojećeg stanja i čin prihvatanja nameravane promene nisu na istom nivou, i ova razlika je u značajnoj meri analogna razlici između odbrane i napada: *status quo* se brani, promena po definiciji napada.

U ovom smislu sankcije predstavljaju faktor koji onemogućuje promenu, jer zamrzava postojeće stanje. Promena nema realnu šansu, ona se prebacuje u sferu zamišljanja i maštanja, *status quo* dobija neprincipijelno pokriće. U razlozima za jedno i za drugo dešava se cepanje na evaluativnu i normativnu dimenziju, prva se pretvara u puki teorijski konstrukt i predmet imaginacije (šta bi se sve moglo opravdati, šta je najbolje u domenu zamislivog) i u stvarnom odlučivanju potpuno potiskuje, a druga se redukuje na samo deo razložnog kapaciteta uz pojednostavljeno isključenje svih alternativa (iščitavanje šta je već odlučeno, što je izvor obaveze sa definitivnošću koja je svršena činjenica, i o

čemu nema šta više da se odlučuje). Socijalna kohezija, neophodna za postojanje bilo kog društva (i zapravo bilo kog kolektiva koji ima neki identitet)⁸ postaje pitanje opstanka i investira sveukupnu normativnu snagu i svaku normativnu pretenziju isključivo u postojeće stanje. Normativni kapacitet sadržan u razlozima za promenu postaje fiktivan, i rezultat je opšte aksiološko snižavanje vrednosnih kriterijuma, ne samo moralnih nego i kriterijuma korisnosti, efikasnosti, podobnosti, izvrsnosti. Sve odluke su već donesene, ostaje samo da se one izvrše, da se brani postojeće, ono što je odlučeno. Sloboda je redukovana na odbranu, spremnost da se trpi mnogo i dugo je velika ali spremnost da se kritikuje i nalazi krivica se u potpunosti locira u napad i njegovog nosioca. *Status quo* je fiksiran, zamrznut, u refleksu neposredne odbrane. Ova neposrednost homogenizuje i zaprečava svako posredovanje, što u krajnjem odlaže i sprečava izlaz iz sukoba i njegovo rešenje.

Ali *status quo* koji se opsadom čuva i brani i ne mora biti, kao što po pravilu i nije, neki stvarni *status quo ante*, neko kvalitetno od ranije uspostavljeno i zakonito postojeće stanje, već neki, zatečeni, možda tog trenutka ili u nekom neposredno prethodećem vremenu *ad hoc* uspostavljeni, u situaciji suspenzije zakona i kvalitetnih (viših) očekivanja stvoreni novi *status quo*, neko ratno, poluravno ili pseudoravno stanje za koje nije poželjno da traje ili da trajno opstane ali u opsadi, naročito ako ona potraje duže vreme, postane toliko "normalno" da iz njega posle (ako to "posle" uopšte dođe u nekom relevantnom roku) nije lako ni jednostavno izaći. Pojednostavljanje i snižavanje vrednosnih kriterija uz

⁸ Za pitanje identiteta v. J. Babić, "Sloboda, život i tajna identiteta", *Theoria* 2/2007.

apsolviranje od odgovornosti svih koji su na bilo kojoj poziciji moći, kako za dolazak u situaciju da se bude napadnut ili stavljen pod sankcije, tako i za nespremnost ili nesposobnost da se iz nje izade, predstavljaju važnu negativnu stavku u stvarnom učinku sankcija.

Krajnji rezultat je očaj i pometenost o tome šta treba da se radi i zaprečenost da se u odgovoru na to pitanje pođe od nekih opšteprihvaćenih, kolektivnih, parametara. Jednog trenutka to stanje kolabira u nešto što izgleda kao direktna izdaja a zapravo je samo lutanje u ništavilu odsustva opštih kriterija i zajedničkih vrednosti. U takvom trenutku umesto pobeđe i poraza, kao prirodnog kraja rata, imamo bezuslovnost predaje i potpunu konfuziju kako u pogledu onoga što se desilo tako i u pogledu kriterijuma koji se mogu upotrebiti da se proceni šta (je) to konačno znači(lo).⁹

Opšti pad nivoa moralne svesti. Četvrta zanimljiva i moralno relevantna implikacija opsade jeste moralni ili kvazimoralni *pristanak* na niži aksiološki nivo koji karakteriše ili predstavlja uvod u stanje pasivne, servilne ili (u hegelovskom smislu) ropske svesti. Socijalni uslovi koji se stvaraju u stanju opsade, uzbune, krize ili rata, menjaju prirodu međusobnih odnosa ljudi, menjaju sadržaj, nivo i prirodu očekivanja i postepeno ali konstantno razaraju međusobno poštovanje kao opšteprihvaćeni društveni standard. Moguće je da neprilike i iskušenja takvog

⁹ Tako je na Melosu, kako svedoči Tukidid, opsada završena ne odlukom o predaji ili osvajanjem grada već *izdajstvom iznutra*: "...i kako je bilo izdajstva iznutra Meljani su se bezuslovno predali...". Cf. Thucydides, *History of the Peloponesian War*, tr. by Rex Warner, Penguin Books, 1985, p. 408.

stanja daju šansu za ispoljavanje i onog najboljeg u ljudskoj prirodi, što možda bez takve prilike nikada ne bi postalo vidljivo (pravo prijateljstvo, istinska ljubav, dokazana lojalnost ili pouzdanost, itd.), ali je sasvim očigledno da ta šansa ide više na stranu ispoljavanja onog lošeg i rđavog u toj prirodi. Opšte osiromašenje je neizbežna posledica primene sankcija, što vodi u snižavanje nivoa očekivanja, kako od sebe tako i od drugih. Stare norme, ostatak prošlih »boljih« vremena, sve više gube uporište u realnosti i bivaju percipirane kao idealističke, utopijske, ili takvim postaju. Pouzdanost u sebe i očekivanja od drugih se smanjuju, što urušava osećaj i percipiranu vrednost odgovornosti i vodi opštem padu poverenja (kada su u pitanju očekivanja da se drže obećanja, poštuje data reč, itd.). Određenje časti i dostojanstva se pod pritiskom prilika menja, i nastaje sve veća tolerancija zla. Ovo prirodno proizvodi učestalost sukoba, uz smanjenje resursa za njihovo rešavanje. Razočaranje, rezignacija, malodušnost, osećaj bespomoćnosti i očaj rezultovaće u jednom stanju pomirenosti sa lošijim i rđavijim koji će se ispoljiti kao jedan pad nivoa moralne svesti.

To stanje može biti veoma poželjno sa stanovišta jeftinijeg postizanja efikasnosti u realizaciji prve dve implikacije sankcija - manipulacije i paternalizma: manipulacija se lakše izvodi a paternalizam lakše opravdava ako se ima posla sa servilnim poslušnicima, sa mazohistima ili sa rezigniranim očajnicima. Onome ko vrši opsadu tako se otkrivaju daleke perspektive razaranja i uništenja koje inače ne bi mogao da dostigne bez manipulacije i paternalističkog opravdanja, koje opet ne bi imao ako ne bi postigao stanje svesti u kome se tome ne pruža otpor. U svakom slučaju na planu opravdavanja uštede su ogromne, a

ako je situacija takva da su neki postupci zabranjeni ili visoko nepoželjni prema regulama trenutno važeće svetske ideologije onda se ti postupci možda mogu i realizovati samo ako su zamotani u privid nekih drugih postupaka koji se lakše opravdavaju. Ne može se možda otvoreno proklamovati cilj osvajanja, porobljavanja ili uništenja, ali se sve to može podneti kao *uzgredna* (kolateralna), stvarno ili navodno nenameravana, posledica delatnosti pomaganja onima kojima se, zato što pružaju otpor, ne može pomoći. Sve to onda može da se opravda i kao pravedna kazna za njihovu nekooperativnost i njihovu nespremnost da budu dobri i podobni. I cilj je postignut i nije plaćena visoka (realna) cena i imidž demokratije i dobronamernosti je očuvan, pa se može očekivati čak i zahvalnost. Jer ako roba bijete, onda to svakako činite za njegovo dobro; drugačije se to ne može uklopiti u ideološku shemu objašnjenja po kojoj su moćni samim tim i dobri. *Nagrada* će biti da prestanu da vas biju. Tako se ukidanje sankcija predstavlja kao uspeh i dobitak, pa onaj ko sankcije ukida može da bez ikakvog sopstvenog ulaganja dobije ono što se za to ukidanje može dobiti, dakle *da za ništa dobije nešto*. Naravno, ukidanje sankcija jeste neka vrsta spasavanja, ali doživljavati to kao nagradu predstavlja simptom upravo one vrste ropske svesti koja ukazuje na onaj moralno veoma sporni *pristanak*, koji povlači preuzimanje odgovornosti za objektivne posledice tuđih postupaka kao momente vlastitih zasluga i krivica. Zasluga i krivica menjaju mesto ako se poraz uzima i doživljava kao pobeda. Na čudan način, pojačavajući mističnu moć vladajućeg režima, ovo povlači efikasno prebacivanje očekivanja boljeg života u neku daleku budućnost i jedno stanje rđavog prezentizma u kome se sve odlaže, ništa ne preduzima “sada”

a da pritom to “sada” u potpunosti konzumira smisao i vrednost tekućeg, stvarnog, života. Osećaj stvarnosti se gubi, paralizujući procesi samozavaravanja uvode maštanje i *wishful thinking* umesto odlučivanja i delanja, proklamovana “stvarnost” i aktualna stvarnost zamenjuju mesta. Nesposobnost da se prihvati poraz (ili ono što se, često proizvoljno, percipira kao poraz), *ad indefinitum* odlaganje priznanja i prihvatanja poraza, i fikcija o nepobedivosti, imaju onesposbljujući učinak na mogućnost prilagođavanja i snagu da se preživi kriza. Na kraju iluzija pobede povezana sa dugoročnim iznurujućim učincima samoobmanjivanja i verovanje u fiktivnu sliku stvarnosti će radikalno otežati izlazak iz ovog stanja moralne i društvene krize.

Eskalacija nasilja. Peta, svakako ne i poslednja ali možda moralno najznačajnija implikacija opsade, pogotovo ako je ova skrivena i po obimu tako velika kao što je to bio slučaj sa sankcijama protiv Jugoslavije, jeste opšta eskalacija *nasilja*, u svim pravcima. To nije ništa neobično s obzirom na snižavanje kriterijuma vrednovanja, a i drugi pomenuti momenti po prirodi stvari imaju tendenciju da indukuju nasilje. Pojavljuje se jedna *klizava padina* na kojoj nema uobičajenih demarkacionih linija razgraničenja na kojima se obično staje i to omogućava da stepen prisile i po sebi neprijatnih i neispravnih postupaka ima veći izgled na izvedivost, uspeh ili čak opravdanje.

Opsada kao ratni čin i *casus belli* otvara mogućnosti za onu ogromnu eskalaciju nasilja koja katakteriše rat (ako npr. opsednuti proceni da ima mogućnosti za uspešnu odbranu koja kao takva, po logici stvari, ne može biti ništa

drugo nego uzvrat). Ali i bez toga ona otvara mogućnosti za razne oblike nasilja, ne nužno uvek direktnog ili fizičkog (može to biti i političko, kulturno, mentalno, duhovno, i kakvo sve već ne nasilje), ali već samo snižavanje vrednosnih kriterija pruža dopuštenje i skoro da, uzimajući u obzir ljudsku prirodu, predstavlja poziv da se čini nešto što se inače ne bi činilo iz prostog razloga što ne bi moglo da se čini bez odgovarajuće velike cene ako bi bila zaprećena adekvatna kazna. Raznovrsnost tako indukovano nasilja može biti zaista velika, od institucionalnog nasilja koje proizlazi iz raznih zabrana i njima definisanih oblika ograničenja slobode, zabrana koje su i velike i mnogobrojne, pa do beskrajno raznolikih, sasvim nepredviđenih i slučajnih, ali ništa manje rđavih i ponižavajućih oblika koji se pojavljuju kao uzgredna i po svom određenju slučajna posledica tih zabrana i ograničenja. I, naravno, tu je ogromna količina nasilja koje proizlazi iz enormno povećane mogućnosti direktnog prinuđavanja.

Ograničenja koja sankcije uvode za trgovanje i transport prinuđavaju ljude da ulažu ogromne napore da bi ostvarili sasvim uobičajene ciljeve. Neizvesnosti, kako u pogledu trajanja tako i u pogledu izgleda na uspeh, predstavljaju dodatni pritisak. Psihološki to postaje sve napornije, iako se stiče utisak da je to nešto što može da se nauči i da se na to navikne. Odsustvo poverenja koje prati ovu neizvesnost i indukuje očaj i osećaj bespomoćnosti proizvodi razne vidove primitivnog opskurantizma. Političko nasilje dobija skrivene oblike, sakrivene u atmosferi opsade i neizvesnosti i straha koji je prate, i sprečava ne samo značajnu političku promenu nego i odbranu od elementarnog nasilja. Ali nasilje dobija najrazličitije oblike, od institucionalnog nasilja do pojedinačnih nekažnjenih

slučajeva direktnog nasilja. Ova eskalacija je rezultat odsustva normalnog društvenog života. Deo nasilja nastaje zbog povećane direktne prinude koju vlast vrši nad građanima, što je rezultat nužde da se zbog oskudica u osnovnim životnim potrebštinama (npr. gorivu) uvede racionisanje što za posledicu ima drastično efektivno ograničavanje raznih sloboda. Sankcije omogućavaju vlastima da povećaju represiju nad stanovništvom i da to opravdaju nuždom opsadnog stanja, što je opravdanje koje u velikoj meri deluje ubedljivo. Iako se nivo pravne prinude na jednoj strani snižava, opšti nivo prinude i nasilja se povećava.

Kontinuirano i arbitrarno redefinisavanje uslova za konačno skidanje sankcija.

Kao što vidimo sve ove implikacije daju jednu sliku drastičnog odstupanja od normalnog zakonitog (mirnodopskog) stanja u državi i društvu, i u tom smislu one su posredan dokaz teze da sankcije predstavljaju oblik opsade i prema tome neku vrstu ratnog čina. Ali to se naročito vidi iz jedne pojave koja, iako strogo govoreći iskazuje važan aspekt prirode sankcija, sama nije implikacija sankcija već više jedna njihova osobina. To je teskoća, i zapravo nemogućnost, da se precizno i unapred definišu uslovi za njihovo skidanje. Ti uslovi bi, po pretpostavci da sankcije predstavljaju neku vrstu kazne na osnovu odluke koja liči na neko kvazi-sudsko rešenje, morali odmah da se precizno odrede i budu vidljivi u trenutku njihovog proglašenja. Osim toga, trebalo bi da postoji neki autoritet koji stoji iza proglašenja sankcija, kao jednog oblika “kazne”, kao i da to proglašenje bude javno formulisani zahtev, obrazložen i u javno objavljenim

razlozima za uvođenje, pribavljenom u javnom konsenzusu oko tih razloga, kao i u javno proklamovanim uslovima koje je potrebno zadovoljiti da bi se sankcije definitivno skinule. Taj autoritet bi trebalo da obezbedi izvesnost da će sankcije zaista i biti skinute onog trenutka kada se postavljeni uslovi ispune. Ali to nije tako, i to je ono što je zapravo bilo neposredno vidljivo i što se podrazumevalo od samog početka.

U izvesnom smislu to je u logici delovanja sankcija: i nezavisno od toga da li bi one trebalo da budu rezultat neke kvazi-sudske odluke, dakle i kada su shvaćene kao politički čin iznuđivanja nekih ustupaka i ostvarenja nekih ciljeva, sankcije moraju na početku da imaju svoj precizni deklarativni zahtev. Bez tako definisanog zahteva njihova ucenjivačka i prinuđivačka snaga ne bi mogla da se konstituiše. Nije stvar samo u tome da se uvođenje sankcija teško može opravdati bez postavljanja preciznih ciljeva koji treba pomoću njih da se postignu, već pre svega u tome da je preciznost tih ciljeva uslov njihove sprovodivosti, odnosno efikasnosti u sprovođenju. Nikakvi ciljevi se ne mogu ostvariti ako nisu postavljeni a kod sankcija ti ciljevi, odnosno barem neki od njih, moraju da se postave javno ili barem toliko javno da drugoj strani budu jasno i precizno poznati. Ali tako je, u izvesnom smislu, i u ratu: vi ne otkrivajte svom neprijatelju kakvu strategiju i taktiku ćete koristiti u ostvarivanju svojih ciljeva, i to može uključiti i to da ne otkrivajte koji su vam (krajnji) ciljevi, ali ne možete delovati na njega ako mu ne "otkrijete" da je napadnut, tj. ako ga stvarno ne napadnete.

Tako je i ovde, postavljeni cilj se ostvaruje tako što se kaže šta se traži, i onda se taj cilj iznuđuje. Ali sta se može postaviti kao cilj, šta se *može tražiti*?

Očito samo ono što se percipira kao nešto što se *može ostvariti*. Racionalno je da se samo to traži, jer ako se traži više onda se to ne može ostvariti i tako se uz neuspeh koji sledi ugrožava i sopstveni kredibilitet a time i mogućnost da se ostvari i ono što bi moglo da se ostvari. Efikasnost i učinak, odnosno uspeh, su tu krucijalni - njime se potvrđuje moć koja stoji u osnovi pretpostavljenog prava da se nešto traži. Ako te moći ne bi bilo, onda bismo imali posla sa nečim sasvim drugim - sa željama, zamislima, opisima ideala, tumačenjima da je nešto ovako ili onako ili da bi tako trebalo da bude, itd., ali ne bi moglo biti stvarnih i delatnih sankcija. Ta moć će, i to je jedino racionalno, tražiti *maksimalno* koliko misli (ili percipira) da se može ostvariti, ali isto tako je racionalno da ne ide ispod granice onoga što je ostvarivo ili što se misli da je ostvarivo. I onda stalno menjanje uslova za skidanje sankcija ne može biti stvar samo neke pretpostavljene početne neiskrenosti. Te "neiskrenosti", ako se tako kasnije percipira, ne bi bilo da je na početku bilo više moći - recimo da se nije moralo obazirati na misljenja saveznika ili da se nije moralo "previše" pravdati taj postupak.

Pa opet bi se morali postaviti dodatni ciljevi onda kad se za njih otvori prostor. To je stvar logike odlučivanja: ostvarenje jednog cilja čini *mogućim* postavljanje nekog drugog cilja koji dotle nije mogao da se postavi ne zato što bi bilo "puno odjednom" (sve je tu ne samo puno već i previše - za one koje pogađa, kao što je uvek premalo za one koji traže), već zato što u toj početnoj poziciji taj cilj nije bio ostvariv. Ali kad se prvi cilj ostvari, onda se otvara *mogućnost* za neki drugi cilj. Kad se postigne jedno otvara se perspektiva da se postavi i drugi, dalji, cilj koji dotle i nije mogao da se postavi jer je bilo besmisleno postavljati ga pošto

nije bilo uslova da se on ostvari. I onda bi bilo potpuno neracionalno odustati - jer to *sada* liči na odustajanje na pola puta. Ništa ne menja na stvari da je u početku ta tačka bila percipirana kao kraj puta: sada *se vidi* da je ona na pola puta! I onda se kreće opet iz početka, sa mogućnošću da se otvori prilika za ostvarenje nekog trećeg, pa onda četvrtog, etc. cilja. I tako ide sve dok se mogućnosti otvaraju. Dokle će se one otvarati?

Na *to* pitanje se *ne može* unapred odgovoriti zato što je to empirijsko pitanje. Mogućnosti će se otvarati dok se ne iscrpu. A sve dok se mogućnosti ne iscrpu biće neracionalno odustajati od postavljanja novih ciljeva. Jer, *razlog* za postavljanje drugog cilja je *isti onaj* razlog koji je bio da se postavi i prvi cilj. Bilo bi apurdno odustati od tog drugog cilja nakon što je postignug prvi, jer bi to u nekom smislu značilo odustajanje i od prvog cilja: ako je razlog da se postavi prvi cilj bio dovoljan da se taj cilj stvarno postavi, i ako se nisu promenile okolnosti, pre svega ako i dalje postoji mogućnost da se još traži, onda razložna snaga i dalje deluje istom snagom. Jer, kad se neki *cilj* ostvari - a on je postavljen kao nešto što se hoće, a ne nešto što se tek želi¹⁰ - onda se verovatno otvara mogućnost da se, tada, jos nešto može hteti (što je pre toga bilo samo u domenu željenog), i *pokazaće se* da je *nemoguće* da se od toga *prосто* odustane samo zato što *nije postavljeno za cilj u nekom prethodnom trenutku*, u kome se to nije moglo hteti jer je ta mogućnost otvorena tek postizanjem onog prethodno postavljenog cilja.

¹⁰ To je razlika analogna onoj koju ima u vidu B. Vilijams kad razlikuje "language of aspiration and wish" i onaj "of obligation and decision". Cf. B. Williams, "Is International Rescue a Moral Issue", *Social Research*, Vol. 62, no. 1, Spring 1995, p. 69.

Pritom - nije, ili bar ne mora biti, *unapred* jasno šta je taj drugi moguci cilj čak ni u smislu šta on *može biti*, što je odraz te empirijske situacije: otvorenosti, tj. neizvesnosti, koja je karakteristika budućnosti. Nelogično je ne hteti nešto što se vidi *i* kao moguće *i* kao poželjno (dobro), i što se do tog trenutka htelo, a da razlog za to odustajanje bude to što je realizovano nešto drugo što je izgledalo (jedino) moguće u nekom ranijem trenutku. A ako se hoće, i pri tom može, šta je to što treba da ga spreči? Na osnovu kog principa bi se ovde *unapred* mogla povući linija do koje se ide osim onoga koji zahteva da se iscrpu sve mogućnosti koje se otvaraju da se ostvari ono što je zahtevano razlogom na osnovu koga se i počelo. Zato se može reći da se ne može očekivati da se stane kad se jednom počne, i da je lako početi a teško prestati. I pošto nema unutrašnje, principijelne, prepreke (da bi je bilo ona bi morala biti postavljena još od samog početka, tj. ne može se *kasnije* uvoditi neka prepreka koje nije bilo ranije, npr. poštovanje onih koji su se dotle tretirali paternalistički), a spoljašnje prepreke ne ograničavaju principijelno, onda logički gledano nema mogućnosti da se stane dok se sve mogućnosti ne iscrpu, - baš kao i u ratu: dok se ne postigne pobjeda. Nema proceduralnog toka precizno unapred utvrđenog kraja, što bi bio slučaj da su sankcije pravno definisane (kao kazna u pravnom smislu, koja se definitivno utvrđuje u trenutku presude i više nije podložna promeni). Tu se vidi da imamo posla sa jednom delatnošću koja je mnogo sličnija ratnom nego sudskom odlučivanju. Logično je da se ide do pobjede, odnosno do one tačke koja nije definisana na osnovu početnih uslova već predstavlja projekciju stanja poželjnosti u kontekstu ostvarivosti i prihvatljive cene, drugim rečima nema principijelne

mogućnosti da se unapred odredi šta su uslovi, pa ni konačni uslovi, za skidanje sankcija. Novi ciljevi koji se pojavljuju su doduše determinisani nekim opisom šta se konačno želi, kao i stari, ali to nikako ne znači da su oni na neki način bili stvarno postavljeni ciljevi već na početku. Može se desiti i da kad se sve mogućnosti iscrpu još uvek nije postignuto željeno stanje, ali se postiže stanje koje je maksimalno blisko odnosno najbliže moguće tom opisu. A može se desiti da se postigne sve što se želi, i onda se apstraktne "nove mogućnosti" pokazuju kao irelevantne, jer te mogućnosti ne konstituišu nove ciljeve - nema ničega više što se želi! Vi biste mogli da svojim neprijateljima postavljate i druge zahteve koji su realni u tom smislu da biste mogli da ih iznudite, ali ako ništa više ne želite od njih onda te mogućnosti ne definišu nikakve nove moguće ciljeve. One su samo opis stvarnih mogućnosti i ništa više.

Ako je ovaj sled argumentacije ispravan onda to znači da se uslovi za podizanje sankcija *ne mogu unapred* specificovati. To dalje znači da njihovo nespecificovanje nije prosto *zloupotreba* već je to u prirodi stvari, da je tu prisutna jedna klizava padina (*slippery slope*) koja *onemogućava* da se stane na nekoj unapred definisanoj tački, i da onda, kao i u svakom drugom ratu, mora da se ide dalje, do kraja, dok se ne *izeksploatišu* sve mogućnosti za koje sankcije *mogu* da se upotrebe. (Zloupotreba je u nečemu drugom, u tome što se deklarativno sankcijama odriče ratni karakter i negira njihova opsadna priroda.) Lako je ući u tu vrstu akcije, ali je mnogo teže iz nje izaći, jer suprotno početnom (mogućem) uverenju o njenoj definisanosti i ograničenosti, te ograničenosti nema

niti je može biti. To izvesno ide u prilog teze da sankcije (kao takve) imaju i tu rđavu posledicu, a to nije mala posledica.

Pitanje da li se time isključuje fair-play i da li je to suprotno zahtevu pravičnosti se ne postavlja, jer se ta pitanja svode na ispravnost i vrednost konačnog rezultata, u jednoj u potpunosti utilitarističkoj kalkulaciji. Ta kalkulacija bi morala moći da pokaže da je postavljeni cilj dovoljno vredan da opravda rat, što po osnovnom određenju rata kao pravila odlučivanja po kome pobedniku pripada pravo znači da se na pitanje o opravdanosti ne može odgovoriti unapred, suprotno proklamovanom karakteru sankcija kao (zaslužene, pravične) kazne. Na pitanje o opravdanosti u stvarima rata se može odgovoriti tek kada se vidi šta se postiglo, odnosno ko je pobednik u sukobu.¹¹ Ako se strana pod sankcijama uspe odupreti *to* će biti dokaz da su one *bile* nepravedne; ako se podlegne *to može* da znači da su bile ispravne. Čak se ni pitanje elementarne nepristrasnosti tu ne može postaviti: na šta bi to ličilo da se kaže "Vi nemate pravo da nam postavljate sankcije jer mi ne možemo da uzvratimo sličnom

¹¹ Pitanje o pravičnosti rata se može postaviti i drugačije: da li je (neki određeni) rat pravično sredstvo za postizanje nekog cilja. Ali u pravilu rata se faktički prihvata, kao konstitutivni princip, pobjeda nosi pravo. To *znači* da se ne zna unapred ko je pobednik, inače bi to pravilo bilo apsurdno: ako bi postojala strana koja po definiciji gubi – jer, npr., nema pravo na pobjedu – onda bi ta strana bila dužna da u rat ne ulazi (bilo da se brani ili da napada) već bi imala dužnost da se preda, isto kao i prestupnik u trenutku hapšenja, jer u tom slučaju nema pretpostavke o inicijalnoj jednakosti prava kao pretpostavci načelne pravičnosti pobjede na osnovu čina prihvatanja tog pravila. Čin prihvatanja pravila (npr. odluka o odbrani od agresije), koji konstituiše njegovo važenje, isključuje da se na pitanja o pravičnosti cele akcije može odgovoriti unapred. U principu ova logika funkcioniše slično kao i kod obećanja, kao izvor obaveznosti koju proizvodi jedno konstitutivno pravilo u okviru jedne date institucije koja se slobodno prihvata. V. J. Babić, "Metaetika", *Theoria* 3-4/2006, preštampano kao Pogovor za četvrto izdanje *Savremene metaetike* Sv. Stojanovića, Zavod za izdavanje udžbenika i Službeni glasnik, Beograd 2007.

merom". Ovde se pojavljuje važna razlika u odnosu na klasičnu definiciju rata koja podrazumeva inijalnu jednakost strana u sukobu. Imamo jednu novu definicionu karakteristiku koja povlači da se "asimetrični" sukobi mogu opravdati bez pozivanja na princip prava ali uz negaciju pravila rata i svojstva neizvesnosti koju to pravilo podrazumeva, upravo zbog svoje asimetričnosti, što je logika prisutna takođe i kod opravdavanja vojnih intervencija.¹² Racionalnost sankcija upravo podrazumeva da ne postoji inicijalna ravnopravnost. Da inicijalne jednakosti ima ratni karakter sukoba bi morao da se otkrije u svoj svojoj punoći od samog početka - koja država bi, ako ne mora, trpela blokadu svojih granica i ograničenja koja za njenu slobodu i dobrobit iz toga slede? To je u logici te vrste odlučivanja, i insistirati na tome da su sankcije ipak nepravične značilo bi da se onome ko uvodi sankcije *kaže* da on možda nije u pravu. Ali kakve koristi ima od toga? Da ne veruje da je u pravu - što se pokazuje odlukom da započne akciju, a opravdava samo efikasnošću u postizanju zadatog cilja - on ne bi ni kretao u taj poduhvat. Ovo opet samo pokazuje da se radi o distribuciji moci i pretenziji da se na toj distribuciji gradi definicija onoga što je vredno i opravdano.

*

* *

¹² Cf. ///

Bez pretenzije na konačno zaključivanje može se reći da etička analiza "sankcija" pokazuje kako je to u mnogo vidova jedno rđavo stanje koje se teško, ako uopšte, može *moralno* opravdati. Opravdanje, ukoliko je moguće, mora doći sa druge strane. Posebno je, međutim, zanimljivo da to drugo opravdanje svoju zasnovanost delimično može dobiti samo naknadno, iz rezultata, ali da upravo taj moment istovremeno ograničava moguće opravdanje na taj način da čini nemogućim načelna opravdanja, među kojima je i moralno, koja upravo imaju pretenziju da pruže opravdanja za sam početak, za otpočinjanje socijalnih akcija bojkotovanja, opsađivanja i drugih oblika zabrana i sprečavanja koja tobože i nemaju nikakvog drugog opravdanja osim onog koje ne mogu imati, naime moralnog.